

Ləman SÜLEYMANOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: leman.suleymanova.2018@mail.ru



SAXUR VƏ İNGİLOYLARDA DAMBUR İFAÇILIĞI

Açar sözlər: saxur, ingiloy, mani, heng, İtitala, Suvagil

DAMBUR PERFORMANCE OF SAKHUR AND INGILOY NATION SUMMARY

Dambur performance in Zagatala and Balakan districts has passed from the local Turks of Azerbaijan to the minority peoples living here. They are more inclined to play the dambur and do not like to sing. Only after our request did they read a few verses, most of which were either bayats spoken in Azerbaijani or translated into their own languages.

This article examines the state of dambur art in Zagatala and Balakan districts among the Sahur and Ingiloy peoples living in that region. We have tried to give both the past and the present state of the dambur. Along with the current performers, we tried to study the activities of the deceased drummers. But, unfortunately, it is difficult to study the works of deceased artists. Also, since it is impossible to talk to them, it is impossible to give detailed information about their work.

In the article, we also tried to provide information about mani performers among these peoples.

Keywords: sakhur, ingiloy, mani, heng, İtitala, Suvagil

ИСПОЛНЕНИЕ НА ДАМБУРЕ У ЦАХУРОВ И У ИНГИЛОЙЦЕВ Резюме

Игра на дамбуре, существовавшая в Загатальском и Балакенском районах, перешла от местных турков Азербайджана к проживающим здесь меньшинствам. Они склонны больше играть на дамбурах, не любят читать слова в исполнении. Только по нашей просьбе они прочитали несколько стихов, большинство из которых были либо баятами на азербайджанском языке, либо переведены на их родные языки.

В статье исследуется состояние дамбурского искусства в Загатальском и Балакенском районах у народов Цахур и Ингилой, проживающих в этом регионе. Мы постарались передать как прошлое, так и настоящее состояние дамбура. Наряду с действующими исполнителями мы также попытались изучить деятельность погибших дамбурщиков. Но, к сожалению, трудно изучать работы неживых художников. Также, поскольку с ними невозможно поговорить, невозможно дать подробную информацию об их работе.

В статье мы постарались дать информацию о мани у этих народов и их исполнителей.

Ключевые слова: цахур, ингилой, мани, хенг, Ититала, Сувагил

Giriş. Zaqatala rayonunda 12788 nəfər saxur yaşayır¹. Saxurlar bu bölgəyə Dağıstandan gəlib məskunlaşmışlar. Dağıstan mənşəli xalqların bu bölgəyə gəlmə tarixi ilə bağlı Cavadova Z. yazır: “...1852-ci ildə siyasi və hərbi səbəblərə görə keçmiş Dağ mahalının (Saxurun) bütün əhalisinin Zaqatala dairəsinə köçürülməsi haqqında aktlarda maraqlı sənədlər vardır” (Cavadova 1999, 9)². Zaqatalada ya-

¹ Azərbaycan Respublikası Zaqatala Rayon İcra Hakimiyyəti. <http://zaqatala-ih.gov.az/page/12.html>

² Bu barədə daha geniş məlumat üçün bax: Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Avar etnik mədəniyyəti və folkloru // Dədə Qorqud jurnalı. 2019, № 2, s. 109-118

şayan saxurlar özləri də əvvəlcə rayonun Dağıstanla sərhəd ucqar hissəsinə yerləşib burada köhnə Suvagil kəndini saldıqlarını, sonra isə tədricən aşağı hissələrə endiklərini və hazırkı Suvagil kəndində məskunlaşdıqlarını dedilər. Söyləyicilərin dediklərinə görə, təxminən 1950-1960-cı illərdə köhnə Suvagil sakinlərinin yeni Suvagilə köçməsi prosesi yekunlaşıb. Köhnə Suvagil kəndində yerləşən evləri daxallar adlandırırlar. Daxal deyəndə üstü torpaqla örtülmüş evlər nəzərdə tutulur. (Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Şəkinin Göynük kəndlərində daxal deyəndə balaca və şəraitətsiz evlər nəzərdə tutulur). Müasir Suvagil kəndində məskunlaşma səbəbini isə dolanışıqın çətin olması, vəhşi heyvanların təsərrüfatlarına ziyan vurmaması, həmçinin saylarının artdığı ilə izah etdilər. Hazırda köhnə Suvagil kəndində yaşayış yoxdur. Əhali köhnə Suvagildən yaylaq kimi istifadə edərək oraya mal-heyvan aparır, qışda isə hazırkı Suvagilə qayıdırlar.

Bu xalqların folkloru və etnoqrafiyası ilə bağlı müəyyən tədqiqatlar aparılmış, kitablar çap olunmuşdur (Azsayılı xalqların folkloru – 2014).

Biz 2014-cü ildə Balakən rayonunun ingiloylar yaşayan İtitala kəndində¹, 2018-ci ildə isə Zaqatala rayonunun saxurlar yaşayan Suvagil kəndində və ingiloylar yaşayan Əliabad qəsəbələrində olduq, getdiyimiz yerlərdə xalqın keçmişini, adət-ənənəsini bilən insanlarla görüşərək söhbət etdik.

Zaqatala və Balakən rayonlarında mövcud olan dambur ifaçılıqı bölgənin yerli xalqı olan Azərbaycan türklərindən burada yaşayan azsayılı xalqlara da keçmişdir. Onlar damburu daha çox çalmağa meyil göstərir, ifanın üstündə söz oxumağı elə də sevmirlər. Yalnız bizim xahişimizdən sonra bir neçə bənd söz oxuyurdular ki, onların da çoxu ya Azərbaycan dilində deyilən bayatılar, ya da bu bayatıların öz dillərinə tərcüməsi olurdu.

Bu yazıda Zaqatala və Balakən rayonlarında mövcud olan dambur sənətinin həmin bölgədə yaşayan saxur və ingiloy xalqları arasındakı vəziyyəti araşdırılır. Biz yeri gəldikcə həm damburun keçmiş durumunu, həm də indiki halını verməyə çalışmışıq. Hal-hazırda yaşayan ifaçılarla yanaşı, dünyasını dəyişmiş damburçuların da fəaliyyətlərini öyrənməyə cəhd etdik. Ancaq təəssüf ki, həyatda olmayan sənətkarların yaradıcılıqlarını öyrənmək çətin olur. Həm də özləri ilə söhbət etmək mümkün olmadığı üçün onların yaradıcılıqları barədə ətraflı məlumat vermək olmur.

Məqalədə yeri gəldikcə bu xalqlar arasında manilər deyilməsi və onların ifaçıları haqqında da məlumat verməyə çalışdıq.

Saxurlarda dambur ifaçılıqı. Saxurlar damburda ifa olunan havalara *heng*, ifa zamanı oxunan bayatılara isə bu bölgədə yaşayan Azərbaycan türkləri kimi *mani* / *məni* deyirlər. Turacov Turac Musa oğlunun dediyinə görə, o və Mədəniyyət Evinin digər işçiləri “Ceyranım” adlı folklor kollektivi yaradıblar və bu zamanadək Azərbaycan dilində deyilən maniləri saxur dilinə tərcümə edərək oxumağa başlayıb-

¹ Balakən rayonunun İtitala kəndinin sakinlərinin dediklərinə görə, Zaqatala rayonunun Əliabad kəndindən gələrək bu ərazidə məskunlaşıblar.

lar. O hazırda ifa etdiyi maniləri də həmin illərdə saxur dilinə çevirib. O zamanadək saxurlar arasında dambur üstündə söz oxumaq ənənəsi olmayıb. Turacın dediyinə görə, nə atası, nə də atasının müasirləri heç zaman mani deməyiblər, onlar ancaq dambur çalıblar. Yenə də həmin söyləyicimizin dediyinə görə, o dövrdə Suvagildə dambur havalarının üstündə mani oxunmasa da, sərbəst şəkildə, damburun müşayiəti olmadan mani oxuyarmışlar. Bu kəndin qadınları mani deyərmişlər. Turac Turacovun anası da belə qadınlardan olub, onun indi 82 yaşı var. Dediyinə görə, anası cavan olanda çoxlu manilər deyərmiş. Biz ondan anasının həmin maniləri hansı dildə söylədiyini soruşduqda məlum oldu ki, həm anası, həm də anasının müasiri olan bütün saxur qadınları maniləri ancaq Azərbaycan dilində oxuyurlarmış.

Hüseynov Qeybullah Təhməz oğlunun dediyinə görə, Suvagil qadınları dağa odun yığmağa, ot tədarük etməyə gedərmişlər. Onlar odunu, otu dağdan bellərinə şələləyib gətiriblər. Dağla ev arasındakı məsafəni isə mani oxuya-oxuya qayıdırmışlar. Söyləyicimiz belə qadınlardan **Muradova Hafizət Zəbubulla qızının** və **Məmmədova Şahsənəm Çoban qızının** adlarını çəkdi. Hafizət 70 yaşında, Şahsənəm isə 80 yaşından sonra dünyasını dəyişiblər. H.Qeybullah onların dambur çala bildiklərini də qeyd etdi. Bu qadınlar daha çox qız toylarında oxuyardılar.

Saxurlarda belə bir adət varmış ki, nişanlı qızı toyqabağı yaxın qohumları evlərinə dəvət edər, onun üçün şənlik məclisi təşkil edərdilər. Dambur əsasən belə məclislərdə çalınarmış. Söyləyicilərdən həmin məclislərdən bir az da bəhs etməsini istədikdə məlum oldu ki, orada “Salam Məlik” oxunarmış. Bundan başqa xına gecələrində, iməciliklərdə dambur ifa edilirmiş.

“Ceyranım” folklor kollektivi yarandıqdan sonra saxur dilinə çevirdiyi maniləri səhnələşdirib. Gəlinin oturduğu yığnaqlar, xına gecəsi və gəlinin ata evindən çıxması kollektiv tərəfindən səhnələşdirib tamaşa kimi oynayır və orada həmin manilər ifa edilir. Biz bu xalqın dambur sənətini necə yaşatması ilə bağlı məlumatları müfəssəl şəkildə əks etdirmək üçün hər bir ifaçının yaradıcılığı haqqında ayrıca danışmağı lazım bildik.

Məmmədov Seyid Bilal oğlu Zaqatala rayonunun Suvagil kəndinin sakini olub. Onun haqqında məlumatı Hüseynov Qeybullahdan aldım. M.Seyid 80 ildən çox yaşayıb. O dambur ifa etməyi bacarıb. Bununla yanaşı, şeir yazırmış.

Turacov Turac Musa oğlu 1961-ci ildə Suvagil kəndində kolxozçu ailəsində anadan olub. O, Zaqatala şəhər Musiqi Məktəbinin qarmon şöbəsini bitirib. 1983-cü ildən əmək fəaliyyətinə başlayan Turacov Turac əvvəllər uşaq bağçasında musiqi müəllimi işləyib. 1985-ci ildən isə Suvagil kənd Mədəniyyət Evinə çalışır. Özünün dediyinə görə, onların nəsilləri musiqi ilə bağlıdır. Atası Musa Qazıməhəmməd oğlu dambur, babası Qazıməhəmməd Turac oğlu saz ifaçısı olub. Qazıməhəmmədin atası Turac Vəlixan oğlu tar, Turacın atası Vəlixan isə zurna çalırmiş. Turacov Turac dambur çalmağı atasından öyrənib. Atası **Turacov Musa Qazıməhəmməd oğlunun** 86 yaşı var. O, artıq cavan yaşlarındakı kimi ifaçılıq

bacarmır. Odur ki, söyləyicimiz bizi atası ilə görüşdürməkdən yayındı. O, hərdən atasının damburunu kökləyib verir, amma atası onun dambur kökləməsinə bəyən-mir. Deyir ki, sən düzgün kökləmirsən. T.Musa damburu mizrabla çalırmiş. Onun dediyinə görə, mizrab damburun səsinə həm cırlaşdırır, həm də gurlaşdırır.

T.Turac orta məktəbin 5-6-cı siniflərində oxuyanda dambur çalmağa başlayıb. İlk dəfə evdə dambur ifa edib. Kənd camaatı arasındakı ilk çıxışı isə 1970-ci illərdə Suvagil Mədəniyyət Evinin açılışı zamanı olub. Həmin tədbirdə Zaqatala rayonunda məşhur olan “Ceyranım”, “Salam Məlik” havalarını ifa etdiyini söylədi. O, xahişimizdən sonra “Salam Məlik” havasını çaldı. Havanı ifa edərkən saxur dilində oxudu. Özü də etiraf etdi ki, oxuduğu manini Azərbaycan dilindən saxur dilinə çevirib. Maninin nəqarət hissəsində “Salam Məlik”, “lilay”, “ay lilay” kimi qəliblər işlədirdi. Dediyinə görə, “Salam Məlik” toy günü gəlini ağılatmaq üçün rəfiqələri tərəfindən ifa olunurdu. İki dəstəyə bölünmüş qızlar üz-üzə durar və damburun müşayiəti ilə dəyişərdilər. Maninin ilk iki misrasını birinci dəstədəki qızlar deyər, sonrakı iki misrasını isə qarşı tərəf tamamlayardı. Oxumağa başlayan dəstə üzvləri dayandıqları yerdən bir-iki addım önə çıxar, iki misranı dedikdən sonra yavaş addımlarla dal-dalı yerlərinə qayıdarmışlar. Sonra isə ikinci dəstənin qızları eyni tərzdə və eyni hərəkətlərlə növbəti iki misranı oxuyardılar. Biz 2015, eləcə də 2016-cı illərdə Qaxda folklor toplayarkən rayonun Sarıbaş, İlisu və Caleyir kəndlərindən “Tunqay Məlik” adlı oyun qeydə almışdıq. Bu oyunda da iki dəstəyə bölünmüş qızlar üz-üzə dayanaraq bayatı deyirdilər və hərəkətlər tamamilə bir-birinin təkrarıdır¹. Göründüyü kimi, bizim o zaman Qax rayonundan, 2018-ci ildə isə Suvagil kəndindən topladığımız oyunun və dambur havasının adlarının da ikinci hissəsi eynidir.

Turacın dediyinə görə, “Salam Məlik” havasını əvvəllər gəlini qapıdan çıxarkən çalarmışlar. Bu havanı eşidən gəlin ağlamağa başlayarmış. “Salam Məlik” havasının üstündə oxunan manilərin məzmunu qızın atası evindən ayrılması və ər evində keçirəcəyi günlərlə bağlı olardı. O, saxur dilində bir mani oxudu və onu Azərbaycan dilinə belə tərcümə etdi:

Məhliyə at gəlibdi,
Calğıya bağlanıbdı.
Ağlasan, ağlamasan,
Aparmağa gəlibdi.

T.Turacın olduqca məlahətli, ürəyəyatımlı səsi var. O, damburunu özü düzəldib. Cökə ağacından düzəltdiyi bu dambura mikrofon taxmaq üçün yer qoyub ki, toylarda aparata qoşa bilsin. T.Turac dambur ifa edərkən daha çox iki barmaqdan – şahadət və uzun, orta barmaqdan istifadə edir. Onun dediyinə görə, əvvəllər sa-

¹Bu barədə daha geniş məlumat üçün bax: Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Xalq mərasimlərində nəğmələr (“Bənövşə, Bənövşə”, “Cəhribəyim”, “Tunqay Məlik”, “Dumbul Bəkir” oyunları əsasında). “Ümumtürk kontekstində Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 2014, s. 290-298.

xurlar damburun telinin hazırlanmasında sintetik sapdan (jilkadan) istifadə etmir, onun yerinə metal sim işlədirdilər ki, bu da damburun səsinin daha zil çıxmasını təmin edərmış. Dambura ilk dəfə sintetik sapı Turac Turacov salıb. Məqsədi damburdan həm də bəm səslərin çıxmasını təmin etməkmış. Səbəbini isə belə izah etdi ki, saxurlar keçmişdə damburda ancaq hava ifa edib üstündə söz oxumadıqları üçün bəm səslərə ehtiyac yox imiş. Havalar zil səslə ifa edilirmış. Ancaq damburun müşayiəti ilə manilər oxumağa başladıqları üçün bəm səslərə də ehtiyac yaranır və T.Turacov həmin çatışmazlığı dambura sintetik sap salmaqla aradan qaldırır.

Söhbətimiz zamanı o, “Ceyranım” havasını iki variantda ifa etdi və bu zaman yenə vaxtilə saxur dilinə çevirdiyi maniləri oxudu. Dediynə görə, birinci variantda qardaşından məktub alan qız onun istəklisinə elçi getmək haqqındakı xahişini oxuyur. İkinci variantın üstündə oxunan maninin sözləri isə təsərrüfat həyatına həsr olunub. Sel zamanı qoyunlar tələf olur, selin gətirdiyi qoyun dırnaqlarına baxaraq, onların kimin heyvanı olmasını müəyyənləşdirmək lazımdır.

O, “Qara gözlər” adlı dambur havasının adını çəkib dedi ki, bu havanı daha çox avarlar ifa edirlər. “Qara gözlər” havası saxurlarda olmayıb. T.Turacov həmin havanın üstündə nəvəsi Jasminə yazdığı şeiri oxudu. Dediynə görə, “Qara gözlər” havasının sonradan üstünə əl gəzdirilərək müasirləşdiriblər. Yəni hava artıq keçmişdəki kimi oxunmur.

Zaqatalada yaygın olan dambur havalarından biri də “Ay lilay” havası olub. Bu hava toyun əvvəlki mərhələlərində – xına məclisində və s.-də oxunurmuş. T.Turacov bu havanı çalmazdan qabaq ayağa qalxaraq otaqdakı kitab rəfindən vaxtilə yazılıb “Mədəniyyət Evi”nin qızlarına verilmiş bayatıları axtardı¹. Səbəbini də belə izah etdi ki, qoy dəftərdən oxuyum ki, təkrarçılıq olmasın.

T.Turacov söhbətimiz zamanı “Ox, gülüm” adlı dambur havasını da ifa etdi, digər çaldığı havalarda olduğu kimi, bu havanın üstündə də yalnız bir mani oxudu və izah etdi ki, bu mani məhəbbət mövzusunda. Bu hava gəlin ata evindən çıxarkən onu ağılatmaq üçün ifa edilirmış. Bundan başqa toydan bir müddət sonra gəlin ata evinə və digər yaxın qohumların evlərinə dəvət olunarkən, müxtəlif iməciliklərdə də bu hava və digər dambur havaları ifa olunarmış.

Ondan “Yar, aman” havasını ifa etməsini istədiyimizdə “Dayan, qoy bir az fikirləşim”, – deyərək düşünməyə vaxt istədi. O, sonra izah etdi ki, bu hava çətindi, ona görə “Yar, aman”ı çalmağa çox damburçu maraq göstərməzdi. Bu havanın üstündə deyilən manilər də gəlin evdən çıxanda onu ağılatmaq üçün oxunub.

Məmmədov Təmraz ilə söhbətdə T.Turacov bu maniləri oxudu:

Damburun teli nazik,
Bədənim əzik-əzik.
Yolda bir qız gördüm, ay Temraz,
Boynunna beli nazik.

¹Onunla söhbətimiz kəndin “Mədəniyyət Evi”ndə baş tutmuşdu.

Yarım məni çəkib dara,
Ağ günümü edib qara.
Yarım məni çəkib dara.
Ağ günümü edib qara.
Vəfasız yar bu dünyadan, *ay qardaş*,
Üzüqara gedər məzara.

O, bu manilərin Atbaz Əfqana aid olduğunu qeyd elədi.

Onu da qeyd edək ki, T.Turac havaları qısa şəkildə ifa edirdi. Xahişimizdən sonra isə havaların üstündə oxuduğu manilərin sözlərini Azərbaycan dilinə çevirirdi.

Hüseynov Qeybullah Təhməz oğlu 1943-cü ildə Zaqatala rayonunun Suvaqil kəndində doğulub. O, ali təhsilli rus dili və ədəbiyyatı müəllimidir. 30 ilə yaxın müəllim işləyib. Qeybullah müəllim çox təmkinli və nurani adamdır. O, dambur çalmaqla yanaşı, həm də yaxşı söyləyicidir. Hüseynov Qeybullahın əmisi **Nəzərov Hüseyn**, əmisi oğlu **Nəzərov Hizbullah** da damburçu olublar. N.Hüseyn damburla yanaşı, zurna da çalır. O, 1900-cü ildə doğulub, 1953-cü ildə vəfat edib. Nizbullah 1939-cu ildə anadan olub, 2015-ci ildə dünyasını dəyişib. Dayısı oğlu **Almazov Məmməd Almaz oğlu** da həm saz, həm də dambur çalır. Məmməd 1938-ci ildə doğulub, 2009-cu illərdə rəhmətə gedib. Onun oğulları da musiqi ilə məşğul olur, toylarda nağara ifa edirlər.

H.Qeybullah dambur çalmağa 1950-ci illərin əvvəllərindən, hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdən başlayıb. O, həm də dambur düzəltməyi bacarır. H.Qeybullah damburu mizrabla çalır. “Salam Məlik”, “Ay lilay” havalarını ifa etdi. H.Qeybullahdan oxumağını xahiş etdikdə oxumağı bacarmadığını dedi. O, ifa etdiyi havaların adlarını xatırlamaqda çətinlik çəkirdi. “Ay lilay” havasını ifa edərkən “Qadınlar bu havaya oynayırdılar” dedi. Onun ifası zamanı bizə bələdçilik edən T.Turac “havaları qarışdırırsan” deyərək ona etiraz etdi. H.Qeybullah “Saribaşı” havasının adını xatırladı, amma ifa edə bilmədiyi üçün Turacdən həmin havanı çalmağı xahiş etdi. Biz “Saribaşı” havasını T.Turacın ifasında qeydə aldığımız.

Saribaş Qax rayonunun dağ kəndlərindən biridir. 2015-ci ildə o kənddə folklor topladığımız zaman “Saribaşı” havasının zurnada ifa olunduğunun şahidi olmuşduq. T.Turacın dediyinə görə, o uşaq olanda Qax rayonunun Ağyazı adlanan kəndində bu havaya *qatar* kimi düzülərək oynanıldığını görüb. “Saribaşı” çalınmağa başlayanda cavan oğlanlardan biri ortaya çıxar, toya gələn qohum qızları oynamağa dəvət edərdi. Ortaya çıxan qızlar bir-birindən yapışaraq qatar halında düzülərdilər. Qatarda qız-oğlan qarışıq olur. Qatara düzülən gənclər iki dəfə dairə vurandan sora yarım dairə formasında dayanırlar. Bundan sonra cüt-cüt oynanılır. Cüt-cüt oyunlar bitdikdən sonra hava dəyişir, artıq sürət artır, tək-tək oynamağa başlayırlar. Sonra yenidən qatara düzülüb oynayırlar. Toyun oyun oynanılan hissəsinə *mərəkə* deyirlər. İki dairə də qatar halında vurulduqdan sonra mərəkədən çıxırlar. T.Turacın dediyinə görə, bu hava ağır-ağır başlayır, get-gedə sürətlənir, sonuna yaxın yenə ağır-ağır çalınır. Onun dediyinə görə, “Saribaşı” oyun havasının iki variantı var.

Məmmədov Təmraz Yəhya oğlu 1942-ci ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Çoban və sürücü işləyib. Bu alətdə ifa etməyi dayısı Məmməd həsildən öyrənib. Dayısı **Abakərov Məmməd həsil Nəzir oğlu** təxminən 70-80 yaşlarında vəfat edib. M.Təmraz dambur çalmağa təxminən orta məktəbin 5-6-cı siniflərində oxuyanda başlayıb. O, damburu mizrabla çalır. Onun damburunu bacısı oğlu düzəldib. M.Təmrazın damburunun baş hissəsi quş fiquru şəklində hazırlanıb.

M.Təmraz söhbətimiz zamanı “Ox, ay aman” adlı havanı damburda ifa etdi. Sonra həm özü, həm də T.Turac etiraf etdilər ki, bu havanı əvvəllər talalılar ifa edərmişlər. M.Təmrazdan oxumağı xahiş etsək də, o, oxumaqdan imtina etdi. Bu zaman T.Turac Azərbaycan dilində oxuduğu bir bayatı ilə həmkarına dəstək verməyə çalışdı:

Əzizim, baxdı yarım,
Baxdımın taxdı yarım.
Üzündə göz yeri var,
Sənə kim baxdı, yarım.
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı, yarım.

Amma M.Təmraz ona bircə cümlə ilə qarşılıq verdi.

Ramazan Muradov Talib oğlu 80 yaşında dünyasını dəyişib. O, həm tar, həm də dambur çalarmış.

Saxur damburçular bu insanlarla məhdudlaşmır. T.Turacın dediyinə görə, əvvəllər Suvagildə başqa damburçular vardı, amma onlar artıq dünyasını dəyişiblər. O, **Hizbullah, Mamed** və **Rucail** adlı vəfat etmiş damburçuların adlarını çəkdi. Ancaq təəssüf ki, onların yalnız adlarını eşitdik, haqlarında başqa məlumat əldə edə bilmədik.

Suvagil kəndində vaxtilə sümsü çalanlar da varmış. (Sümsü qamışdan hazırlanan ensiz musiqi alətidir). Sümsü ilə əvvəllər damburu müşayiət edərlərmiş. Bu aləti elə sümsü ifaçılarının özləri düzəldərlərmiş. Kənd sakinlərindən Əliyev Rəsul (60 yaşında vəfat edib), Əli dayı (soyadını öyrənə bilmədik), Eminov Abakar (doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirə bilmədik), Məmmədov Üzeyir (60 yaşında dünyasını dəyişib) həm sümsü alətini düzəldə bilir, həm də həmin alətdə ifa edərlərmiş.

İngiloylarda dambur. Bölgədə mövcud olan Mövlud mərasimi haqqında apardığımız tədqiqatda ingiloylar haqqında məlumat verdiyimizdən burada yenidən bəhs etməyi lazım bilmədik¹.

Biz bölgəyə səfərlərimiz zamanı ingiloyların yaşadıkları məntəqələrə də baş çəkdik, onların arasında dambur ifaçılarının artıq qalmadığını öyrəndik. Balakən rayonunun İtitala kənd sakini Muradov Qürbət Murad oğlunun verdiyi məlumata görə, əvvəllər kənddə nəinki damburçular, həm də yaxşı saz ifaçıları olub. Onlar bu kəndin yetirməsi olan Aşıq Məhəmmədin adını xüsusi qeyd etdilər və onu da

¹ Vaqifqızı (Süleymanova) L. Mövlud mərasimi (Şəki-Zaqatala bölgəsindən topladığımız folklor materialları əsasında) // Dədə Qorqud. 2017. №1, səh. 116-123

vurğuladılar ki, aşiq Molla Cuma ilə dost olubmuş. Onların deyişmələri də varmış. Ancaq təəssüf ki, söyləyici bu deyişmələrdən heç nə bilmədiyini, sadəcə olaraq vaxtilə yaşlılardan bu məlumatı eşitdiyini dedi. İtitalada dövrünün dambur ifaçılarından biri olan Ömərov Əhməd adlı yaşlı bir adamın yaşadığını öyrəndik. Amma onun yaşının 90-nı keçdiyini və artıq yataq xəstəsi olduğunu, bu üzdən də söhbət etmək iqditarında olmadığını dedilər.

İtitala kəndinin ayrıca “Nənələr” folklor qrupu var. Qrup 1992-ci ildən fəaliyyət göstərir. 7 nəfər üzvü var, onlardan altısı qadın, biri isə kişidir. Biz onlarla da görüşdük və qrupun nümayəndələrindən biri olan Əliyeva Zahidət Məhəmməd qızından xeyli hayla qeydə ala bildik. Əliyeva Zahidət milliyyətçə Azərbaycan türküdür, 1976-cı ildə bu kəndə gəlin gəlib. O, yaxşı hayla ifaçısı olmaqla bərabər, həm də yaxşı folklor söyləyicisi idi. “Nənələr” qrupunun üzvlərindən biri Muradova Güləndər Həbib qızı dambur ifa etməyə çalışırdı, amma bu sahədə bacarıqlı olduğunu deyə bilmirik. Hayla deməyə M.Güləndər başlasa da, bir azdan dayanır və Ə.Zahidət tək deməyə başlayır.

Halima can, Halima¹,
Ay qız, dur gəl yanıma.
Birin sən de, birin mən, *Zahidət*,
Eşqə düşax canıma.

Qarabağda düzü var,
Düzlərində quzu var.
İki könül bir olsa, aman,
Kimin ona sözü var?

M.Güləndərin dediyinə görə, haylaları əvvəldən ingiloy dilinə tərcümə edib tədbirlərdə oxuyur. Söyləyicilərlə söhbətimiz zamanı məlum oldu ki, ingiloylar arasında keçmişdə dambur o qədər də populyar olmayıb. Vaxtilə onlar arasında az sayda dambur ifaçıları olub, onlar ifa etdikləri havaların üstündə söz oxumaz, damburu meyın müşayiəti ilə çalmazdılar.

Sonuc. Bu gün bütün bölgədə dambur ifaçılığı öləzıməkdədir. Belə ki, bölgədə yaxşı dambur ifaçılarının sayı sürətlə azalmaqdadır. Təəssüf ki, artıq köhnə dambur havaları unudulur, eləcə də dambur havalarının rəqs qaydaları da keçmişdə olduğu kimi deyil, bunların bir qismi ya unudulub, ya da xeyli dəyişikliyə uğrayıb. Biz ingiloyların yaşadıkları bütün yaşayış məntəqələrində olmağa çalışdıq. Söyləyicilərin verdiyi məlumatlara görə, əvvəllər də ingiloylar arasında dambur ifaçılığı geniş yayılmayıb, amma indi tamamilə aradan qalxıb. Saxurlarda da bu gün vəziyyət elə də ürəkaçan deyil.

Dambura mikrafonların taxılması da bu alətin artıq dövrün tələbinə uyğunlaşdırıldığını və istər-istəməz səsində də müəyyən dəyişikliyin getdiyindən

¹ Halima – Həlīmə

xəbər verir. Onu da deyək ki, bu hal yalnız saxurlarda deyil, ərazidə dambur ifa edən bütün xalqların ifaçılarında göstərir. Bölgədə yaşayan xalqların adət-ənənəsini, mədəniyyətini araşdırdığımız zaman onların hamısının türk mədəniyyət çevrəsinə aid xalqlar olduğunu görürük.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Zaqatala Rayon İcra Hakimiyyəti. <http://zaqatala-ih.gov.az/page/12.html>
2. Azsayılı xalqların folkloru. Tərtib edən: Yaqubqızı Mətanət. Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, 204 səh.
3. Cavadova Z. Şimal-qərbi Azərbaycan (tarixi-demoqrafik araşdırma). Bakı, 1999, 200 səh.
4. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Xalq mərasimlərində nəğmələr (“Bənövşə, Bənövşə”, “Cəhribəyim”, “Tunqay Məlik”, “Dumbul Bəkir” oyunları əsasında). “Ümum-türk kontekstində Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC, 2014, səh. 290-298
5. Vaqifqızı (Süleymanova) L. Avar etnik mədəniyyəti və folkloru // Dədə Qorqud jurnalı. 2019, №2, səh. 109-118
6. Vaqifqızı (Süleymanova) L. Mövlud mərasimi (Şəki-Zaqatala bölgəsindən topladığımız folklor materialları əsasında) // Dədə Qorqud. 2017. №1, səh. 116-123

SÖYLƏYİCİLƏR

1. Hüseynov Qeybullah Təhməz oğlu. 1943-cü ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Ali təhsillidir. Rus dili müəllimidir. Hal-hazırda təqaüddədir. Milliyyəti saxurdur.
2. Məmmədov Təmraz Yəhya oğlu. 1942-ci ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Sürücü, çoban işləyib. Təqaüddür. Milliyyəti saxurdur.
3. Turacov Turac Musa oğlu. 1961-ci ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Musiqi müəllimidir. Hal-hazırda Suvagil kənd Mədəniyyət Evinə işləyir. Milliyyəti saxurdur.
4. Balayev Rəcəb Məhəmməd oğlu. 1967-ci ildə Balakən rayonunun İtitala kəndində doğulub. Ali təhsillidir. Hal-hazırda İtitala kənd inzibati ərazi dairəsi üzrə nümayəndə vəzifəsində çalışır. I Qarabağ Savaşı qazisidir. Milliyyəti ingiloydur.
5. Muradov Qürbət Murad oğlu. 1958-ci ildə Balakən rayonunun İtitala kəndində doğulub. Orta-ixtisas təhsillidir. İtitala kənd Folklor Evinin direktoru vəzifəsində çalışır. Milliyyəti ingiloydur.
6. Mollayeva Səkinə Zahir qızı. 1957-ci ildə Balakən rayonunun İtitala kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Kənd klubunun müdiridir. Milliyyəti ingiloydur.
7. Əliyeva Zahidət Məhəmməd qızı. 1957-ci ildə Zaqatala Aşağı Çardaxlar kəndində doğulub. 1976-cı ildə İtitalaya gəlin gəlib. Orta təhsillidir. “Nənələr” folklor qrupunun üzvüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.
8. Muradova Güləndər Həbib qızı. 1936-cı ildə Balakən rayonunun İtitala kəndində doğulub. Orta təhsillidir. “Nənələr” folklor qrupunun üzvüdür. Milliyyəti ingiloydur.